

Vrede over Israël

Jaargang 51
Nummer 2
Maart 2007

Van de redactie	2
Ze hebben Mozes en de Profeten	3
Hoe las de Nadere Reformatie het Oude Testament met het oog op Israël?	7
De synagoge	12
Bij de synagoge van Elburg	14

Toegangspoort tot de
voormalige synagoge
te Elburg

Tweemaandelijks orgaan, uitgegeven door Deputaten
'Kerk en Israël' van de Christelijke Gereformeerde
Kerken in Nederland

Van de redactie

Het tweede nummer van jaargang 51 is gewijd aan 'Mozes en de profeten' of, anders gezegd, aan de manier waarop in synagoge en kerk met het Oude Testament wordt omgegaan.

In elk nummer van Vrede over Israël verzorgt om de beurt een van de deputaten Kerk en Israël een Schriftstudie. Ditmaal laat ds. C.J. van den Boogert zien dat Jezus aan 'Mozes en de profeten', dus aan het Oude Testament, een fundamentele waarde toekent.

Het Nieuwe Testament bekrachtigt in Jezus, de Messias, deze centrale boodschap van het Oude Testament. Het vervangt deze boodschap niet en heft hem in geen geval op. Het is een Schriftstudie naar aanleiding van Lukas 16 vers 29 en 31 met als titel 'Zij hebben Mozes en de profeten'.

Op 20 september 2006 verdedigde dr. M. van Campen aan de Universiteit Leiden zijn proefschrift 'Gans Israël', met als ondertitel 'Voetiaanse en coccejaanse visies op de joden gedurende

de zeventiende en achttiende eeuw'. Dr. M. van Campen laat ons aan de hand van Theodorus van der Groe zien hoe theologen uit de Nadere Reformatie het Oude Testament lezen met het oog op de toekomst voor Israël. Zijn bijdrage heet 'Hoe las de Nadere Reformatie het Oude Testament met het oog op Israël?'.

Dit artikel geeft, wat de Reformatorische traditie betreft, een mooi vervolg op de artikelen over Johannes Calvijn in Jaargang 50 nr. 3 en 5 en Jaargang 51 nr. 1.

In de synagoge is het joodse volk tot op de dag van vandaag bezig met de nadere bestudering van 'Mozes en de profeten' of, zoals het Oude Testament in de joodse traditie heet, met de Tenach. In het derde artikel staat daarom de betekenis van de synagoge voor het joodse volk centraal. Aansluitend volgt een tweede artikelje over een synagoge uit de Mediene, de provincie. Ditmaal wordt de voormalige synagoge van Elburg door ds. C.J. van den Boogert voor het voetlicht geplaatst.

Ze hebben Mozes en de Profeten

Inleiding

De christelijke kerk heeft van meet af aan het Oude Testament als het Woord van God aanvaard. Toch bleef in de kerk steeds de vraag leven hoe het Oude Testament zich verhoudt ten opzichte van het Nieuwe. Zijn de Testamenten echt gelijkwaardig? Suggereert alleen al de uitdrukking 'Oude' niet dat het eigenlijk afgedaan heeft en de verdwijning nabij is? Moet daarom wellicht aan het Nieuwe Testament toch een meerwaarde toegekend worden?

De uitgave van afzonderlijke Nieuwe Testamenten, zoals nog steeds gebeurt, versterkt deze gedachte nog. De woorden van Jezus in vers 29 en 31 van Lucas 16 moeten bij iemand, die voor het eerst via zo'n Testament met Gods Woord in aanraking komt, verwarrend overkomen. Zou hem dan toch het eigenlijke Woord van God onthouden zijn? Wat Mozes en de profeten, zoals Jezus het Oude Testament noemt, en waarnaar volgens Hem 'geluisterd' moet worden, ons als centrale heilsboodschap aanreikt, willen we vanuit Lucas 16 gaan ontdekken. Tevens willen we op het spoor komen of dat iets anders en van een lagere orde is dan de heilsboodschap van het Nieuwe Testament.

De heilsboodschap

In de eerste drie verzen van de perikoop schildert Lucas de heilsbood-

C.J. van den Boogert

schap die hij wil overbrengen. Jezus vertelt daar over twee mannen:

1. 'er was een rijk man' (vs 19).

De man krijgt geen naam. Dat is overigens niets bijzonders. In geen van zijn gelijkenissen geeft Jezus namen aan de personen die worden beschreven. Het biedt de hoorder de mogelijkheid zijn eigen naam in te vullen. Hij kan zich spiegelen. Van de man worden twee dingen in het bijzonder gezegd:

- Hij heeft 'heerlijkheid' of 'grootheid'. Hij bezit vermogen...om te...?! In dat opzicht lijkt hij op God, die doorgaans in zijn heerlijkheid of grootheid beschreven

29. Maar Abraham zeide: Zij hebben Mozes en de profeten, naar hen moeten zij luisteren.

31. Doch hij zeide tot hem: Indien zij naar Mozes en de profeten niet luisteren, zullen zij ook, indien iemand uit de doden opstaat, zich niet laten zeggen.

Schriftstudie
n.a.v.
Lucas 16:29,31

Toch bleef
in de kerk
steeds de
vraag leven
hoe het Oude
Testament
zich verhoudt
ten opzichte
van het
Nieuwe

Het is dus typerend voor God dat Hij zijn 'rijkdom' of 'heerlijkheid' tot hulp inzet

Ze hebben Mozes en de Profete

wordt. De rijkdom wordt hier dus als iets positiefs gezien.

- Hij helpt met zijn 'heerlijkheid' de behoeftige niet. Hij denkt slechts aan zichzelf: 'levende alle dag vrolijk en prachtig' (vs 19). Hij doet dus met zijn vermogen niets wat er werkelijk toe doet. Daarin lijkt hij in het geheel niet op God.

Op deze wijze zorgt hij er bij zijn leven reeds voor dat er een 'onoverkomelijke kloof' (vs 26) ontstaat tussen hem en: 2. 'er was een bedelaar' (vs 20).

De bedelaar krijgt wel een naam. Het is de enige persoon die Jezus in een gelijk-namen een naam geeft. In deze naam

inzet. De evangelist Johannes geeft daar een prachtige omschrijving van.

Hij zegt dat we in Jezus de 'heerlijkheid' van de eniggeborene van de Vader zien: 'vol van genade en waarheid' (Joh. 1:14).

De rijke man heeft dus elke dag voor zijn deur de heilsboodschap 'God helpt' liggen. Als hij een navolger van God zou zijn geweest, zou hij de kloof tussen hem en de bedelaar hebben overbrugd. Als mens naar Gods beeld geschapen had hij de bedelaar 'in zijn schoot' kunnen laten dragen (vs 22). Hij zou als rijke 'engelen' (vs 22) genoeg gehad hebben om dat te doen.

Mozes schenkt Gods Woord aan Israël; hij staat met de profeten symbool voor het Oude Testament

wordt de heilsboodschap naar zijn kern getypeerd. De naam luidt:

- Lazarus

In de Hebreeuws, de taal van het Oude Testament, is dat El'azar. Dat betekent: God helpt.

Het is dus typerend voor God dat Hij zijn 'rijkdom' of 'heerlijkheid' tot hulp

Decorwisseling

'Het geschiedde' (vs 22). Met deze woorden wordt een nieuwe situatie ingeluid. Beide hoofdpersonen sterven. Nu is, bij wat Lucas vervolgens gaat beschrijven, de verleiding groot te denken dat Lucas een tekening wil gaan geven van hoe het leven er in het hiernamaals uit zal zien. Dat beoogt Jezus hier niet. Integendeel, de spits van zijn betoog ligt bij wat 'Mozes en de profeten' de rijke man, de broers van deze man en dus ook ons vertellen over de heilsboodschap van God in ons dagelijks leven hier en nu. Die mag paradijselijke trekken vertonen. Zie maar!

Verteld wordt dat Gods rijkdom daarin bestaat dat hij zijn engelen gebiedt de arme man te dragen 'in Abrahams schoot' (vs 22). De uitdrukking is ontleend aan het gebruik in het oosten om bij maaltijden aan te liggen op rustbanken. Daarbij rustte het hoofd van de een 'tegen de boezem', of anders gezegd, 'in de schoot' van de ander. Het tekent een plaats van liefdevolle nabijheid (zie o.a. Joh. 1:18; 13:13). Nu

is Abraham de geliefde stamvader van Israël, die bij zijn dood in het paradijs werd opgenomen. 'In zijn schoot' gedragen worden of 'aan zijn boezem' liggen betekent dus in het paradijs, of bij 'God helpt', zijn. Het mooie van het beeld is tevens dat het ons, in 'Mozes en de profeten', praktisch verwijst naar de op aarde 'rijke' Abraham, die eens 'drie mannen', die hem passeren, aan zijn tafel nodigt (Gen. 18:1-8). Hij brengt, in tegenstelling tot de rijke man, in de praktijk dat 'God helpt'. Abraham laat al bij zijn leven geen 'onoverkomelijke kloof' (vs 26) ontstaan.

Fresco uit 1508-1512 van de profeet Jesaja van Michelangelo Buonarroti in de Sixtijnse kapel van het Vaticaan

Ook de rijke man sterft en wordt begraven. Hij verblijft in het dodenrijk, de plek waar men wacht op de opstanding. Van hem worden twee belangrijke dingen gezegd:

- Hij slaat zijn ogen op, 'onder de pijniging' (vs 23).
Voor 'pijn' wordt een woord gebruikt voor de manier waarop men in die tijd geld op basalt keurde. Het woord geeft dus de toetsing of beoordeling van zijn leven aan.
- Hij 'zag Abraham en Lazarus in zijn schoot' (vs 23). Toegevoegd wordt: 'van verre'. Hij ziet dus niets nieuws. Hij ziet de 'onoverkomelijke kloof' 'die er al was toen Lazarus, 'God helpt', nog voor zijn poort lag. Toen had hij Lazarus in 'zijn schoot' kunnen opnemen. Dan had hij nu met Lazarus 'aan de boezem' van Abraham gelegen. Zonder pijn, zonder afstand.

Achteraf vragen naar El'azar, God helpt

In de pijnlijke situatie, waarin de rijke man zich bevindt, doet hij een beroep

op zijn stamvader Abraham. Hij vraagt twee dingen:

- Hij vraagt om ontferming (vs 24), om wat hij dagelijks aan Lazarus had kunnen schenken: hulp, die God schenkt. Dat is de kern, de heilsboodschap, van het verhaal.
- Hij verzoekt Abraham zijn nog in leven zijnde broers te laten waarschuwen (vs 28), zodat zij aan de pijn zullen ontkomen.

Opmerkelijk is, dat hij nog steeds over Lazarus wil beschikken. Die moet hem verlichting brengen (vs 24), die moet zijn broers bewaren voor de plaats van de pijn (vs 28). De grondhouding van de rijke man is nog steeds niet veranderd.

Immers, toen Lazarus voor zijn poort lag had hij, zonder dat hij uit eigen belang beslag had hoeven te leggen op de diensten van Lazarus, zich door 'God helpt' verlichting kunnen laten schenken. Simpelweg door hem 'in zijn

Abraham
laat al bij
zijn leven
geen
'onover-
komelijke'
kloof
ontstaan

De
centrale
inhoud
van het
Oude
Testament
luit
kort en
bondig:
God
helpt!!!

Ze hebben Mozes en...

schoot' op te nemen. Abraham maakt dat duidelijk in vers 25. Behorend tot het Joodse volk is de rijke man 'een kind van Abraham', maar dat betekent niet dat hij over bepaalde privileges kan beschikken. Die had hij wel, maar die ontving hij uit wat hij als 'kind van Abraham' van God gekregen had.

Het beslissende antwoord

Bij het antwoord op de tweede vraag van de rijke man, het verzoek om zijn broers te waarschuwen, spits Jezus wat Hij wil overbrengen toe. Hij zegt bij monde van Abraham: 'zij hebben Mozes en de profeten, naar hen moeten zij luisteren' (vs29). Dat had jij, rijke man, voorheen, toen je nog op aarde leefde, moeten doen en dat mogen

De hemelvaart van Elia; hij staat symbool voor de profeten

je broers nu doen, terwijl ze nog in het huis van hun vader verblijven (vs 27). Jezus maakt dus duidelijk dat de boodschap die Lazarus aan de broers moet gaan overbrengen hen reeds ter beschikking staat, namelijk in het Oude Testament. Tegelijk typeert Hij de centrale inhoud van het Oude Testament. Deze luidt kort en bondig: God helpt!!!

Het antwoord bevredigt de rijke man echter niet. Hij wil aan de boodschap kracht laten bijzetten door een won-

der: 'indien iemand uit de doden tot hen komt, zullen zij zich bekeren' (vs 30). Abraham wijst het verzoek resoluut af. Als de centrale boodschap van Gods liefde, zoals die verwoord wordt in 'Mozes en de profeten', de broers niet tot de uitvoering van 'God helpt', dus niet tot het opnemen van een bedelaar 'in hun schoot', brengt, zal ook iemand uit de doden dat niet doen (vs 31). Kern van het Oude Testament is en blijft: God helpt.

El'azer is vlees geworden

Als we het Oude- en Nieuwe Testament met elkaar vergelijken dan zien we dat de kern van de boodschap exact dezelfde is: El'azar, God helpt. Waarin onderscheidt het Nieuwe zich dan van het Oude? In de komst van de man die bij Lucas deze gelijkenis vertelt: Jezus. Johannes vertelt dat in Hem het Woord vlees geworden is.

Het Woord dat tot inhoud heeft 'God helpt', is onder ons komen wonen. Naar Hem, die 'Mozes en de profeten' bekrachtigt, moet worden geluisterd. Maar uitgerekend Hij is toch de opgestane? Zeker, maar dat is tot op de huidige dag een teken dat weersproken wordt.

Als we luisteren naar Hem doen we dat op grond van de boodschap die 'Mozes en de profeten' ons hier en nu overtuigend doorgeven: God helpt. Daarbij geloven en belijden we, door Gods Geest overtuigd, dat deze boodschap in Jezus op unieke en beslissende wijze aan ons verschenen is.

Hoe las de Nadere Reformatie het Oude Testament met het oog op Israël?

Een case-study aan de hand van Theodorus van der Groe

Dr. M. van Campen

Hoe kwamen de theologen uit de Nadere Reformatie ertoe zoveel aandacht te besteden aan het joodse volk? Zij brachten de toekomst van Israël niet alleen ter sprake in hun theologische geschriften, maar ook in preken, pedagogische werkjes en tijdens de catechese. Anders dan Luther en Calvijn koesterden velen van hen hoop voor de joodse natie. Het 'geheel Israël' uit Romeinen 11:25-27 werd door hen niet betrokken op de kerk bestaande uit bekeerde Joden en heidenen samen, maar exclusief op het joodse volk. Meerdere 'oude schrijvers' verwachtten een nationale bekering, inclusief een terugkeer naar het beloofde land en herstel van Jeruzalem. Niet zelden was deze verwachting ingebed in de hoop op een bloeitijd voor Israël en de kerk, een tijdperk van licht, als onderbreking van een duistere geschiedenis, alvorens de jongste dag aan zou breken.

Achtergronden

Waar haalden zij deze Israëlverwachting vandaan? Een grote rol speelde het feit dat er in de zeven-

De Portugese (Sefardische) Synagoge te Amsterdam

tiende en achttiende eeuw veel Joden in ons land woonden. Aanvankelijk waren het vooral vluchtelingen uit Spanje en Portugal die zich hier vestigden, de zogeheten Sefardim. In een later stadium waren er echter ook veel immigranten uit Oost-Europa - Asjkenazim - in onze contreien te vinden. Deze joodse presentie nodigde uit tot nadere reflectie op Gods weg met het joodse volk door de eeuwen heen. Mede daardoor gingen predikanten de Schrift bestuderen met het oog op de positie van Israël in het heilshandelen van God. Daarnaast moet gerefereerd worden

Meerdere 'oude schrijvers' verwachtten een nationale bekering, inclusief een terugkeer naar het beloofde land en herstel van Jeruzalem

Een
essentiële
rol bij de
interesse voor
de Joden
speelde
de kwestie
van de
hermeneutiek

Hoe las de Nadere Reformatie

aan de sterke heroriëntatie op het Oude Testament die met de Reformatie al begonnen was en zich gaandeweg doorzette. Mede onder invloed van het Humanisme gingen Tenach weer bestuderen in de oorspronkelijke taal en dat bracht onvermijdelijk ook de joodse uitleg van Mozes en de profeten in het vizier. Behalve de Hebreeuwse Bijbel mochten ook de grote joodse traditiewerken zich verheugen in een explosieve belangstelling. In veel preken en commentaren uit deze periode treffen we verwijzingen aan naar Misjna, Talmoen en de Midrasj. Soms gebeurde dat in afwijzende zin en verwierp men de 'dwalingen' van de rabbijnen. Maar dikwijls wilde men toch ook van de joodse toelichtingen en verklaringen leren en erdoor verrijkt worden.

Een essentiële rol bij de interesse voor de Joden speelde de kwestie van de hermeneutiek. De wijze waarop het Oude Testament werd gelezen week in hoge mate af van wat in de Vroege Kerk, de Middeleeuwen en ook nog wel in de Reformatie gebruikelijk was. Doorgaans werden profetische beloften via vergeestelijking of allegorisering betrokken op Christus, de individuele gelovige of de gemeente. Daarbij kwam het joodse volk niet of nauwelijks meer in beeld. De achterliggende gedachte was dat de rol van het joodse volk na kruis en opstanding was uitgespeeld en dat de kerk daarvoor in de plaats was gekomen. Bij veel vertegenwoordigers van de Nadere Reformatie ligt dat anders. De bekende 'oudvader' Wilhelmus à Brakel was er heel stel-

lig in: overal waar Israël staat, moet men ook Israël lezen. God heeft nog altijd een plan met de joodse natie en Brakel vond daarvoor behalve in Romeinen 11 de bewijzen in het profetische Woord. Naast een geestelijke verklaring hanteerde men ook een meer letterlijke verklaring. Op deze wijze werden de oudtestamentische voorzeggingen betrokken op hedendaagse en toekomstige ontwikkelingen. Met spreekt in dit verband wel van een 'historiserende eschatologie'.

Portret Wilhelm à Brakel

De 'sleutel' van het profetische Woord

Een interessante inkleuring van deze nieuwe hermeneutische methode treffen we aan bij Theodorus van der Groe (1705-1784). Hij wijkt daarin nogal af van zijn geestverwante collega's. Van der Groe wordt wel de laatste 'ziener' van Nederland genoemd. Deze bezielde prediker uit Kralingen is van mening dat er een duidelijke uitlegregel te formuleren valt, die

atie het Oude Testament...

ons de sleutel in handen geeft voor het verstaan van de profetieën. Helaas is de Reformatie daar niet aan toegekomen, met als gevolg dat er veel verschillen en ook veel verwarring bestaan over het lezen van het profetische Woord. Van der Groe betreurt dat ten zeerste. Had-den de vroege hervormers wel zo'n

Portret Theodorus van der Groe

uniform hermeneutisch principe gehad, dan zou er heel wat meer eendracht onder de gereformeerde christenen hebben bestaan. Hij wil er alles aan doen om de eenparigheid in de uitleg van de Schrift te bevorderen.

Hoe ziet het hermeneutisch model van de 'hekkensluis' van de Nadere Reformatie eruit? Hij geeft zelf een korte en bondige definitie: 'De algemene sleutel of uitlegregel van Gods Woord is de Schriftuur-

lijke leer van Gods opgerichte Verbond met het mensdom in de wereld in zeven onderscheiden perioden of tijdperken, lopende van het begin tot aan het einde van de wereld.' De kern van deze zienswijze zit in de overtuiging dat de geschiedenis van Gods verbond zich voltrekt in een aantal fasen. Van der Groe onderscheidt zeven verschillende stadia vanaf het paradijs tot aan de parousie. De vijfde periode omvat de tijd vanaf Pinksteren tot het ingaan van de volheid der heidenen. Het zesde tijdvak begint bij de bekering van de Joden en loopt door tot aan het einde van de wereld. De zevende fase loopt van de wederkomst tot in de eeuwigheid. Bij het lezen van de profetieën moeten we ons voortdurend afvragen 'tot welke van de zeven Verbonds Perioden de Materie of de Zaak die bij de profeten voorkomt, eigenlijk en bekwaamst gebracht kan worden'. De 'materie' van de profetische geschriften heeft meestal betrekking op het vierde, vijfde en zesde tijdperk. Pas als de zaken niet kunnen worden gerelateerd aan de vierde fase van de geschiedenis - van de wetgeving op Sinai tot aan de komst van Jezus Christus - mag men ze laten slaan op de vijfde of zesde periode.

Bloeitijd voor Joden en heidenen

Het resultaat van deze leeswijze van het Oude Testament is dat Van der Groe een open oog heeft voor Gods weg met het joodse volk. Hij is daarin wel ambivalent. Enerzijds meent hij dat de Joden zodanig gestraft zijn voor hun neen tegen

Het resultaat van deze leeswijze van het Oude Testament is dat Van der Groe een open oog heeft voor Gods weg met het joodse volk

Hoe las de Nadere Reformatie

Jezus, dat ze nu uit Gods verbond zijn gevallen. De heidenen zijn in hun plaats gekomen en ingeënt in de olijfboom Christus. Door de val van de Joden is het heil naar de heidenen gegaan. Tot op de huidige dag ervaart het joodse volk de gevolgen van hun 'schrikkelijke verstoktheid en ongeloof'. Toch is daarmee niet alles gezegd. Want niettemin blijft God van Zijn kant trouw aan Zijn verbond en beloften voor Israël. De tijd komt dat God zich weer zal ontfermen over Zijn volk. Zodra de volheid der heidenen is ingegaan, zal Hij Zijn volk weer aannemen en inlijven in Zijn verbond. De Joden zullen het Evangelie aanvaarden en dan breekt er een machtige bloeitijd aan zowel voor de kerk als voor het joodse volk. Met vurig verlangen ziet de Kralingse boeteprediker naar dat moment uit: 'O, wat zal dit dan niet een blijde en zalige tijd op aarde zijn, als de almachtige God met Zijn eigen hand het oude Israël, na zijn langdurige verwerping in Zijn Verbond zal inenten. En als zij samen met het christendom uit de heidenen in één huis en kerk zullen wonen en zij allen tegelijk de Heere zullen dienen met een eenparige schouder. Voorwaar, indien hun verwerping de verzoening der wereld is, wat zal de aanneming wezen, anders dan een leven uit de doden? (Rom. 11:5)'. Van der Groe acht het niet nodig - en ook niet nuttig - om te speculeren over allerlei details. We moeten niet al te nieuwsgierig willen zijn. Want hoe duidelijk en hoe heerlijk de profetische voorzeggingen ook zijn, uiteindelijk zal pas de vervulling echt

helder licht werpen op de zaken die geprofeteerd zijn. Het moet ons genoeg zijn te weten dat na de toekomstige bekering van Israël de Joden samen met de christenen uit de heidenen één volk en kerk van Christus zullen vormen. En dat zal zo blijven tot op het einde van de wereld toe.

Duidelijk is wel dat het toekomstbeeld van Theodorus van der Groe uitgesproken chiliastische trekken draagt. Zijn verwachting ten aanzien van het joodse volk staat geheel en al in het kader van de heerlijke staat van de kerk op aarde, die naar zijn vaste overtuiging aanstaande is. De nationale bekering van de Joden zal gepaard gaan met de terugkeer naar het land en de herbouw van de heilige stad. Soms lijkt het er zelfs op dat de Kralingse pastor droomt van een herstel van de tempel.

Puriteinse en coccejaanse invloed

Hoe kwam Van der Groe aan deze verrassende inzichten betreffende het lezen van het profetische Woord in het algemeen en de toekomst van Israël in het bijzonder? Zonder twijfel moet daarbij gedacht worden aan de invloed die hij had

De profet
Ezechiël
uitgelegd
door
Coccejus

Van der Groe ontleende zijn inzichten 'aan de invloed die hij had ondergaan vanuit het Puritanisme'

tie het Oude Testament...

Titelpagina *Sakelijke en Practicale Verklaringe* van G. Hutcheson

ondergaan vanuit het Puritanisme. Met name de Schotse Puriteïn G. Hutcheson heeft in dit opzicht veel voor hem betekend. Van der Groe vertaalde diens verklaring van de twaalf kleine profeten. Tevens schreef hij een uitvoerige inleiding bij deze commentaar, waarin hij nader ingaat op de vraag naar de juiste leesregel van het profetische Woord. Van hem leerde hij dat er een gelaagdheid in de profetieën te ontdekken valt. Na één vervulling is een oudtestamentische belofte niet uitgeput. Er kan sprake zijn van meerdere vervullingen, waarbij ook het joodse volk in het vizier blijft. Bij Hutcheson treffen we echter niet de periodisering van de geschiedenis aan, die bij Van der Groe zo'n belangrijke plaats inneemt.

Waar heeft hij dat concept vandaan? Het antwoord op die vraag brengt ons bij de hermeneutiek die

de coccejanen erop nahielden. Van der Groe was een rasechte voetiaan, maar op dit punt heeft hij nadrukkelijk leentjebuurt gespeeld bij de 'tegenpartij'. Vermoedelijk hebben de colleges van zijn coccejaanse leermeester T.J. van den Honert, die hoogleraar was in Leiden, hun sporen nagelaten. In zijn tijd waren de tegenstellingen tussen voetianen en coccejanen overigens niet meer zo scherp als ze voordien wel geweest waren. De coccejanen stonden wijd en zijd bekend om hun beoefening van de profetische theologie, de zogenoemde 'theologia profetica'. Onlosmakelijk daarmee verbonden was de periodenleer, waarmee zij de historische ontwikkelingen in kaart wisten te brengen. Het joodse volk speelde ook in de coccejaanse schriftuitleg een cruciale rol. De meeste vertegenwoordigers van de Nadere Reformatie moesten overigens niets weten van deze profetische theologie of van de periodisering van de geschiedenis. In het voetspoor van de Puriteïnen lazen zij de profetieën wel letterlijk, maar het periodenmodel was in hun ogen te speculatief. Van der Groe is wat dit betreft een witte raaf onder de voetianen. Wat de oude schrijvers met elkaar verbond was een intense belangstelling voor Israël, vooral gevormd en gevoed vanuit het Oude Testament. Wie meer wil weten over de verschillen en overeenkomsten ten aanzien van Israël tussen de 'oude schrijvers' onderling, kan terecht in mijn proefschrift 'Gans Israël. Voetiaanse en coccejaanse visies op de joden gedurende de zeventiende en achttiende eeuw' (2006).

Het joodse volk speelde ook in de coccejaanse schriftuitleg een cruciale rol

De synagoge

C.J. van den Boogert

De synagoge is: huis van samenkomst, gebedshuis, leerhuis

De synagoge neemt in het Jodendom een centrale plaats in. Synagoge is een Grieks woord, de vertaling van het Hebreeuwse woord *beth ha-kenèset*, huis van samenkomst.

Een tweede functie van de synagoge is *beth ha-tefilla*, huis van gebed.

De derde functie is die van een *beth ha-midrasj*, leerhuis:

Jodendom zo belangrijk dat men in de loop der tijden de synagoge ook wel *sjoel* is gaan noemen. Dit woord is afgeleid van het Duitse woord *Schule*, school.

Studie en gebed in de synagoge hebben na de verwoesting van de tempel de plaats ingenomen van de offers die door de priesters gebracht werden.

Interieur van de synagoge

De gebouwen zijn heel verschillend. Ze spiegelen de cultuur en tijd af van het land waar ze zijn gebouwd. Met het interieur is het anders gesteld. Het interieur wordt bepaald door de centrale plaats die *Thora* in de synagoge inneemt. Bij de inrichting staan drie dingen centraal:

- de Heilige Ark; de Ark is de kast waarin de *Thora*-rollen worden opgeborgen. De kast staat met de achterzijde richting Jeruzalem, dat is de richting waarin de gelovigen bidden.
- De Biema; de Biema is een verhoging in het midden. Het is de plaats waarvandaan de *Thora* wordt gelezen.
- De ruimte voor de vrouwen; Deze ruimte is zo aangebracht dat de vrouwen de Ark en de Biema kunnen zien.

Duidelijk is dat in de synagoge de *Thora* centraal staat.

De synagoge herinnert aan de tempel in Jeruzalem.

De gebedsrichting onderstreept dit. Ook de naam van de kast, Ark, *arón*, of soms ook wel *hechál*, heiligdom,

De voormalige synagoge van Elburg

De laatste naam geeft aan dat de Joden in de synagoge de *Tenach* (het Oude Testament) en de verklaringen daarvan bestuderen, dus de rabbijnse literatuur.

Het aspect van studie is in het

genoemd, roept de herinnering aan de tempel op.

Voor de ark hangt doorgaans een *paróchet*, een voorhangsel, dat herinnert aan de voorhangsels in de tempel, terwijl boven de Ark het *ner tamied*, het eeuwig brandende licht hangt, dat herinnert aan de zevenarmige kandelaar in de tempel. De Ark wordt heel dikwijls geflankeerd door twee zuilen. Deze vormen een herinnering aan de kolommen Jachin en Boaz in de tempel van Salomo (1Kon.7:15-22). Doorgaans treft men rechts van de Ark de negenarmige kandelaar, de *chanoekia*, aan. Ook deze is afgeleid van de *menora* of zevenarmige kandelaar. De negenarmige kandelaar herinnert aan het inwijdingsfeest uit de tijd van de Makkabeëën. Voor de Ark treft men een *amoed*, lezenaar, aan. De voorganger leidt van deze plaats een groot deel van de liturgie.

De Biema symboliseert de plaats van het altaar in de tempel.

De banken staan er omheen en zijn gericht op de plaats waarvandaan de *Thora* (de vijf boeken van Mozes) wordt gelezen.

Bijzonder is de vrouwenafdeling. Deze is niet altijd, maar toch meestal wel aanwezig in de synagoge. In het Jodendom zijn vrouwen vrijgesteld van de vaste gebedstijden en het bijwonen van de synagogendiensten. Ze mogen wel aanwezig zijn, maar dan in een aparte ruimte te bereiken via een aparte toegang. Deze vrouwenhof draagt de naam *Ezrát Nasjém*, dezelfde naam die ook de vrouwenafdeling in de tempel droeg. In de synagoge heerst, evenals in de tempel, een strikte scheiding tussen

mannen en vrouwen. Bij Liberale en Conservatieve Joden is deze scheiding opgeheven.

De vaste gebedstijden. De herinnering aan de tempel komt ook tot uitdrukking in de tijden waarop de vaste gebeden worden gezegd. Deze

tijden komen overeen met die van het brengen van offers in de tempel, 's morgens, 's middags en 's avonds. Deze gebeden zijn, evenals de offers vroeger, gebonden aan vaste regels. Het zijn de gebeden van de gemeenschap. Voor zo'n gebedsdienst moet van een gemeenschap sprake zijn. In de joodse traditie bestaat de kleinste gemeenschap uit een samenkomst van tenminste tien volwassen mannen, een zogenaamd *minjan*. In liberale kringen kan een *minjan* ook door vrouwen gevormd worden.

De ontstaanstijd van de synagoge

Over de tijd en de plaats van het ontstaan van de synagoge bestaat veel onduidelijkheid. We weten het eigenlijk niet precies. Men gaat uit van twee gedachten:

- In de diaspora (verstrooiing).

De Heilige Ark
en de Biema uit
de voormalige
synagoge van
Elburg

De Biema
symboliseert
de plaats van
het altaar in
de tempel

De oudste
melding van
Joden in
Elburg dateert
uit 1685

De synagoge

In dat geval koppelt men het aan het gemis van het centrale godshuis, de tempel. Denkend op dat spoor verwijst men al snel naar Babylonische ballingschap (586-533 v. Chr.). Echter, bewijzen voor wekelijkse samenkomsten en bestaande gebouwen ontbreken. De vroegste inscripties van een joods gebedshuis in Egypte stammen pas uit de 3de eeuw v. Chr. Maar ook vanuit deze vondsten kunnen we niet opmaken of we misschien in Egypte de oorsprong van de synagoge moeten zoeken.

- In Israël zelf.

In dat geval moet gedacht worden aan gebedshuizen in en buiten Jeruzalem, naast de Tempel. Het

aan de verwoesting van de Tweede Tempel in het jaar 70 tempel en synagoge naast elkaar bestonden. Op deze wijze ontwikkelde zich tevens de gedachte dat gebed, thorastudie en het naleven van de geboden in de praktijk van het leven (barmhartigheid), het bloedige offer kon vervangen. Na zeventig is deze opvatting in het Jodendom maatgevend geworden voor het verkrijgen van persoonlijk heil.

BIJ DE SYNAGOGUE VAN ELBURG

De oudste melding van Joden in Elburg dateert uit 1685.

Pas na 1717 wordt in de resolutieboeken van de stad melding gemaakt van toestemming om er zich “ter woon te mogen nedersetten”, maar dan wel op voorwaarde dat “zij de burgers geen overlast bezorgden”. Men moet daarbij weten dat in Gelderland de beslissing tot toelating van Joden tot een stad uitsluitend bij het stadsbestuur berustte.

De Joden in Elburg waren Asjkenazische of Hoogduitse Joden, afkomstig uit Oost-Europa of de Duitse gebieden. Ze spraken Jiddisj. In de 18^e eeuw kwamen meer Joden in Elburg wonen. Ze vonden rust in Elburg zonder angst te hebben voor uitzetting. Bovendien behoefden de joodse bewoners in Elburg geen extra belasting te betalen, zoals elders vaak het geval was. Het in de 18de eeuw toenemende aantal Joden in Elburg kwam in huisdiensten bijeen. Zeker is dat er in 1754 al een *kehilla*, een gemeente, bestond.

Wij wandelen in gezelschap ten huize Gods
(Psalm 55:15)

waren heiligdommen waar men samenkwam op de offertijden in de Tempel. Geestelijke leiders, Rabbijnen, ontvingen hun volgelingen dan voor gebed en studie. Hiervan is vooral sprake in de 2de eeuw v. Chr., na de opstand van de Makkabeëen.

We weten dat vanaf die tijd tot

Rond 1800, als er ongeveer 55 Joden in Elburg wonen, beginnen ze serieus uit te zien naar een synagoge. Voor die tijd kwam men in een huiskamer bijeen, een huissynagoge. In 1854 schonken de joodse gebroeders Wollf hun pakhuizen en de daarbij behorende grond aan de Joodse Gemeente. Deze werd tot synagoge omgebouwd en op 19 januari 1855 door opperrabbijn Jakob Lehman ingewijd. De plek van de synagoge was voor het stadsbestuur heel acceptabel. De synagoge stond (net als in veel andere steden) niet opvallend in beeld, maar in een steeg achter de hoofdstraat. Aan de hoofdstraat, de Jufferenstraat, staat wel het opvallende neoclassicistische poortje dat toegang verschafte aan de synagoge. Boven dit poortje is een ovale steen ingemetseld met een Hebreeuwse tekst: 'Wij wandelen in gezelschap ten huize Gods' (Psalm 55:15).

Het interieur van de nieuwe gebedsruimte werd overgenomen van de gemeente in Arnhem, die toen een nieuwe sjoel liet bouwen. De Heilige Ark, waarin de wetsrol-

Chanoeka-kandelaar van de joodse gemeente van Elburg

len worden opgeborgen, is een fraai kunstwerk. Momenteel is de Heilige Ark uit Elburg in gebruik bij de synagoge van Winterswijk. In 1870 is het ledenaantal van de synagoge het grootst. Dan wonen

De galerij voor de vrouwen in de voormalige synagoge van Elburg

er ca. 120 Joden in Elburg. De neergang in de 19de en in het begin van de 20ste eeuw werd veroorzaakt door vertrek naar de grote stad, waar meestal gemakkelijker werk te vinden was.

In de jaren 30 van de vorige eeuw is de joodse gemeenschap zo verzwakt, dat ze niet meer het vereiste aantal van 10 mannen (*minjan*) kan opbrengen om een gebedsdienst te kunnen houden.

In 1942, tijdens de Tweede Wereldoorlog, wonen er nog 26 Joden in Elburg, waarvan er 16 op transport gesteld worden. De holocaust betekent het einde van de Elburgse kehille.

In 1947 wordt de joodse gemeente van Elburg formeel ontbonden en enkele jaren later wordt de synagoge het eigendom van de gemeente Elburg. Daarmee was een

In 1947 wordt de joodse gemeente van Elburg formeel ontbonden

De synagoge

Duidelijk is te zien de afstand tussen het toegangspootje tot de synagoge aan de hoofdstraat en de synagoge zelf in een zijstraat

voormalige synagoge onder de naam 'Sjoel Elburg' als permanente expositieruimte in te richten. Deze plannen gaan in 2007 vaste vorm aannemen. Er is een Stichting Synagoge Elburg opgericht die de geschiedenis van de Joden in Elburg én de Mediene wil gaan vertellen aan de hand van verhalen over het (on)gewone dagelijks leven van mensen uit een kleine joodse gemeente binnen een kleine niet-joodse gemeenschap. De relatie tussen verleden, heden en toekomst staat daarbij centraal. Daarbij zal gebruik worden gemaakt van de monumentale synagoge die nog steeds intact is. Als de plannen eind 2007/begin 2008 gerealiseerd zullen zijn, komen we daarop zeker nog een keer terug.

eind gekomen aan het joodse leven in Elburg.

Nieuwe plannen

Sinds 2003 zijn er plannen tot ontwikkeling gekomen om de

Colofon

Commissie van redactie

drs. C.J. van den Boogert
ds. A. Brons
ds. H.D. Rietveld

Eindredacteur

drs. C.J. van den Boogert
Graspieper 8
8081 ZR Elburg
tel.: (0525) 69 02 22
e-mail:
booge269@planet.nl

Internetpagina

www.kerkenisrael.nl

Administratieadres

Landelijk kerkelijk bureau
van de Chr. Geref. Kerken
Vijftien Morgen 1
3901 HA Veenendaal
Postbus 334
3900 AH Veenendaal
tel. (0318) 58 23 50
fax (0318) 58 23 51
e-mail: lkb@cgk.nl

Penningmeester

H. van Braak
Prins Willem-Alexander-
park 133
3905 CD Veenendaal

tel.: (0318) 51 54 27

e-mail:
penningmeester@kerkenisrael.nl

Gironummer 365271,
t.n.v. penningmeester
deputaten Kerk & Israël
CGK te Veenendaal

Voor legaten en schenkingen kunt u contact opnemen met de penningmeester; hij geeft ook gaarne informatie over diverse aan te bevelen projecten.